

anden opfattelse af reformationen end den, de evangeliske prædikanter havde. Bønderne, som var berørt af prædikanternes forkyndelse af Evangeliet, knyttede (hvis ikke eksplicit så i deres handlinger) den religiøse dimension sammen med den politiske og samfundsmæssige. Hvis reformationen i Danmark var en folkesag, som Schwarz Lausten foreslår flere gange i bogen, hvordan forstod og udviklede „folket“ så ideer om en omfattende evangelisk reform, der afveg fra øvrighedens? Endelig savnes der i Schwarz Laustens fortælling en mere engageret behandling af det, man kan kalde afkatolicisering. Indførelse af en luthersk reformation i Danmark gik relativ smertefrit, men reformationen af befolkningen, som formentlig var den oprindelige og sandsynligvis vigtigste betydning af begrebet reformation, var muligvis en mere kompliceret affære. Hvornår og hvordan blev den danske befolkning luthersk? Og i hvilken forstand blev den luthersk? Kan man forestille sig, at den reelle reformation, det vil sige en betydelig og varig ændring af folks opfattelse og adfærd i religiøse anliggender, hører til en senere periode, altså til den proces, historikere kalder konfessionalisering?

I sine afsluttende bemærkninger til bogen har Schwarz Lausten en udmærket, men kort diskussion af de ovenstående problematikker. Disse bemærkninger er en stor hjælp. Men for at sikre at læseren får et nuanceret og flerdimensionelt billede af tiden, er det måske en god ide at udvide og integrere disse bemærkninger i selve hovednarrativet.

Om nogle år fejres 500-året for Luthers reformation. Mon ikke det var en god anledning til en fornyet narrativ om den danske reformation?

Avner Shamir

| ØYSTEIN RIAN: *Sensuren i Danmark-Norge. Vilkårene for offentlige ytringer 1536-1814*, Universitetsforlaget, Oslo 2014. 720 s., 799,95 kr.

Øystein Rians voluminøse bog om ytringsklimaet i det oldenborgske monarki 1536-1814 er den hidtil mest omfattende skildring af forholdet mellem kongemagten og offentlige ytringer siden Edvard Holms pionerværker fra slutningen af det 19. århundrede. Selvom den lidt misvisende hovedtitel kunne indikere, at vi primært har at gøre med en undersøgelse af fænomenet censur, er der snarere tale om et kritisk/alternativt synteseværk om Norges tid som dansk lydribe. Inden for norsk historieskrivning har der været tradition for at skildre forholdet mellem kongemagt og „den norske bonde“ som forholdsvist har-

monisk. Blandt den norske almue fandtes en udpræget loyalitetsfølelse over for kongemagten, og der herskede en vis grad af retssikkerhed og politisk frihed, og gennem supplikker var det muligt at øve indflydelse på styret. Denne opfattelse, baserer sig delvist på, at kun ganske få gav deres utilfredshed til kende. Denne langt hen ad vejen positive udlægning af Norges stilling i Helstaten finder Rian inkarneret i Sverre Steens og Knut Myklands fremstillinger fra det 20. århundredes anden halvdel, og det er især deres udpræget positive syn på „dansk-tiden“, som Rian skriver op imod. Bogen er Rians forsøg på at fortælle en anden version af historien om Norges stilling i det oldenborgske monarki, for når der i tiden frem mod 1814 ikke kan spores utilslørt utilfredshed med det enevældige styre, skal det i Rians udlægning snarere ses som resultatet af århundreders indoktrinering, flankeret af censur og en samfundsstruktur, der gav kongemagten total kontrol over ytringsklimaet og forhindrede enhver form for kritisk opinionsdannelse. Derigennem umuliggjordes koordinerede protester mod de uretfærdigheder, som rigets indbyggere angiveligvis gang på gang blev udsat for af et totalitært og magtbegærligt styre.

Hovedtesen om den totalitære kongemagt, der samlede al magt og intellektuelt liv omkring sig i København på bekostning af provinser og lydriget Norge, er trukket skarpt op i bogens indledning og afslutning, og skulle man alligevel være i tvivl, så sørger Rian bogen igennem for at pointen gentages løbende i bogens hovedafsnit. Via det totale greb om det trykte ord kunne folket holdes hen i enfoldighed, og i stedet indprentedes lydighed og underdanighed. I kombination med statskirkens åndelige magt etablerede og fastholdt kongemagten sin egen legitimerende fortælling, der lagde vægt på kongens ufejlbarlighed og gav rum for den ene uretfærdighed efter den anden. Sidstnævnte forhold dokumenteres i så omhyggelig grad, at dele af bogen nærmest har karakter af et synderegister, hvilket kan synes lidt bombastisk, men dog ikke bør overskygge, at Norges stilling i Helstaten og mulighederne for at øve indflydelse på statsstyringen gennem opinion og supplikker her er genstand for en kvalificeret revurdering. Man kan dog indvende, at netop enevældens ømskindethed over for politisk kritik og ansatser til oppositionsdannelse trods alt er et klassisk tema, som har optaget historikere siden 1800-tallet, men det er Rians fortjeneste, at styrets forhold til offentlige ytringer nu foreligger så udførligt beskrevet.

Styrets greb om offentlige ytringer betragtes som et centralt styringsprincip, og Rian læner sig her op ad Antonio Gramsci, Norbert Elias, Michel Foucault, Jürgen Habermas, Pierre Bourdieu og James C. Scott og deres tanker om bl.a. forholdet mellem sprog, magt og kulturel hegemoni. Den teoretiske inspiration er bogen igennem tydelig,

men derudover fremstår bogen uden større teoretiske armbevægelser, og det er forfriskende, da man inden for dette forskningsfelt ofte møder en tendens i retning af at basere sig på Thomas Hobbes' 1600-tals forståelse af enevælden og ikke mindst Jürgen Habermas' lettere firkantede forståelse af offentlighedsformernes opståen og udvikling. Det styrer Rian udenom, og hans bog har i stedet „myndighetenes praksis i fokus“ (s. 61).

Det er en imponerende mængde af litteratur, der er blevet inddraget, vurderet, kontekstualiseret og det oven i købet i en præcis og medrivende sproglig form, der både vidner om et imponerende overblik og en veltrimmet evne til at problematisere og sætte synspunkter på spidsen. Undervejs bemærkes det dog, at en del ellers relevante danske forskningsbidrag ikke er inddraget i fremstillingen, og selvom der ingenlunde er tale om graverende mangler, som river tæppet væk under bogen, er det dog alligevel påfaldende, da vi her har at gøre med et oversigtsværk, hvor visse nuancer dermed fortoner sig. Det vil der nedenfor blive givet et par eksempler på. Forfatteren har også inddraget en stor mængde kildemateriale i form af kildeudgaver og materiale fra norske arkiver. Man kan selvfølgelig indvende, at primært kildemateriale fra centraladministrationen kunne have beriget fremstillingen, men på det punkt er forfatteren naturligvis underlagt det samme besværlige grundvilkår som andre norske historikere, nemlig at en stor del af dette kildemateriale befinder sig i København af selvsamme grunde, som bogen omhandler. Der bemærkes dog en enkelt lettere kryptisk reference til materiale i Rigsarkivet, idet opstillingssignaturen „Danske Kancelli. Skap 16, pk. 7, VII“ (s. 639) hører Edvard Holms tid til. Måske skyldes det, at der henvises til det norske rigsarkivs samling af kopier, men det forklarer omvendt ikke, hvorfor selvsamme reference optræder hele tre gange i træk i bogens fortegnelse over anvendt primært kildemateriale.

Fremstillingens centrale aktør er kongemagten, især i dens enevældige udformning, der fremstilles som et benhårdt autoritært styre med en historisk mission om at opnå det totale greb om magten (f.eks. s. 444-448). Kongemagten havde en instinktiv modvilje mod enhver form for kritik og oppositionsdannelse, hvad enten det gjaldt religiøse spørgsmål, uretfærdige skatter, umenneskelige arbejdsvilkår eller et gryende ønske om norsk selvstyre. Med den lutherske reformation opnåede kongemagten i 1536 den dobbelte position som fyrste og kirkeherre, og det er Rians opfattelse, at en folkelig katolsk tro med hård hånd blev erstattet af en uniformerende og indoktrinerende statskirke, der fungerede som kongemagtens legitimerende og forherligende hjælper. Med enevældens indførelse blev der lagt endnu et lag på denne totale åndelige overmagt, selvom det er Rians pointe, at enevæl-

den i realiteten allerede var indført i Norge før 1660. I religionens rolle i forhold til statsstyringen finder Rian talrige eksempler på, „hvor langt kongemakten gik i å bruke en indoktrinert religion som våpen i en uhyggelig åndelig terror for å prente underkastelse inn i folket“ (s. 121). Som citatet antyder, er der bogen igennem en rød tråd af moralsk forargelse, der f.eks. åbenbarer sig, når Rian harcelerer over avisernes ukritiske fremstilling af Frederik 3.s statskup i 1660: „Kongen konstruerte en offentlig sannhet som befolkningen måtte bøye seg for og etterplapre. Og han tvang dem til ikke bare å si fra seg alle sine rettigheter for all framtid, men attpåtil å legge en plikt på seg selv til å sette liv og eiendom inn på å forsvare kongehuset og de rettigheter det nå hadde ranet til seg“ (s. 110-11). Citatet er symptomatisk for en åbenlys indignation, der går igen bogen igennem. Ytringsfrihed og menneskerettigheder er som bekendt først noget, man for alvor begynder at forholde sig intellektuelt til i 1700-tallet, så denne tilbageprojicering af senere tiders idealer vil givetvis falde nogle læsere for brystet, men omvendt aftvinger det respekt, at forfatteren i den grad insisterer på, at ideelle værdier og moral er en vigtig dimension i historieskrivningen.

Kapitel 4 indeholder det til dato mest dækkende overblik over censurens indretning fra reformationstiden til Norges løsrivelse i 1814, og resten af bogens kapitler kommer på forskellig vis omkring, hvordan styret anvendte disse bestemmelser og muligheder som politisk styringsprincip. Kapitlerne 5-8 beskriver, hvordan censuren og privilegiesystemet undertrykte al kritik af kirke og kongemagt i såvel aviser som andre trykte skrifter. Produktionen af trykte skrifter var også underlagt styrets kontrol på et mere strukturelt plan, i og med at trykkerierne og boghandlerne var koncentreret i residensstaden København. Det er et perspektiv, som den boghistoriske forskning har beskæftiget sig med, men det er Rians fortjeneste, at det her udfoldes i en bredere sammenhæng. En central pointe i bogen er nemlig, at vilkårene for offentlige ytringer skal ansues meget bredt, „ikke bare som [det der, jj] stod i trykksaker, men hele klimaet for å ytre seg, og særlig om forhold som myndighetene engasjerte seg i“ (s. 21). I lighed med Charlotte Appels undersøgelse af den statslige regulering af trykte skrifter i disputatsen *Læsning og bogmarked i 1600-tallets Danmark* (2001) opererer Rian nemlig med et udvidet blik på censuren, og resultatet er derfor ikke overraskende et mastodontværk på ikke mindre end 720 tætskrevne sider uden illustrationer. Heldigvis fremstår bogen dog meget velstruktureret og overskuelig med dens 16 kapitler, der overordnet set fokuserer på tre hovedfelter: „det kirkelige feltet, historieskrivningen og holdningene til supplikker og møtevirkosomhet“ (s. 632). Rian kommer fint omkring det, som han karakteriserer som de vigtigste del-

aspekter ved ytringsklimaet, herunder supplik- og privilegiesystemet, stand og ære, men størstedelen af bogen er dog viet til beskrivelsen af vilkårene for (kritiske) skriftlige ytringer. Styrets censurvirkosomhed samt de generelle vilkår for trykte skrifers produktion og cirkulation er derfor bogens hjørnesteen. Indtil 1770 var trykte skrifter formelt set underlagt omstændelig forcensur. Desuden blev kontrollen både før og efter 1770 udøvet via et omfattende kongeligt privilegiesystem, der regulerede trykkeriernes placering og produktion, hvilket effektivt begrænsede og regulerede indholdet i periodens aviser. Hen imod bogens slutning konkluderer Rian med umiskendelig reference til Jens Arup Seip: „Danmark-Norge havde var ikke et opinionsstyrt enevælde, men en enevoldsstyrt opinion“ (s. 647).

I bogens andet kapitel finder man en gennemgang af censurens indretning og anvendelse i forskellige europæiske lande, hvor eksempelvis franske forhold er kortfattet beskrevet og bemærkelsesværdigt nok uden reference til centrale forskere som Daniel Roche, Raymond Birn og Robert Darnton. Sidstnævnte har i særlig grad markeret sig med nogle af de seneste 30 års mest indflydelsesrige studier af censurforhold, bogmarked og offentlighed i det præ-revolutionære Frankrig. Til gengæld finder man en grundigere udredning af forholdene i Storbritannien, der med sin ikke-absolutiske styreform og tidligt udviklede offentlige politiske debatkultur vel næppe kan siges at udgøre et oplagt sammenligningsgrundlag, men mest kommer til at fungere som modbillede til de repressive forhold i det oldenborgske monarki. Det er med til at farve hele Rians tilgang til censuren, der alene fokuserer på dens rolle som et politisk styringsredskab, der tjente et repressivt politisk system. Det er selvfølgelig et vigtigt perspektiv, men der er samtidig tale om en klassisk politiseret forståelse af censuren, som især 1800-tallets historikere som J.L. Rohmann i *Udsigt over Trykkefrihedens Historie i Danmark* (1841) og ikke mindst Edvard Holm kredsede om. I de senere årtier har forskningen i censur og bogmarkedsforhold i tidlig-moderne tid – blandt andet med inspiration fra førnævnte Robert Darnton – udvidet blikket til også at undersøge fænomenet censur med blik for censurens forskellige funktioner, f.eks. i relation til markedsvilkår, men det perspektiv fortøner sig i fremstillingen, velsagtens som en logisk følge af intentionen om at beskrive det oldenborgske monarki som en i europæisk sammenhæng særligt ensrettet og repressiv stat.

Der er bestemt meget, som taler for, at det oldenborgske monarki også i europæisk sammenhæng var et stærkt ensrettet samfund, men synspunktet havde stået stærkere, hvis europæiske forhold i højere grad havde været inddraget løbende i fremstillingen, i stedet for at være klumpet sammen i andet hovedafsnit. Det 16. og 17. århund-

redes religionskrige berøres kun sporadisk, og det samme gælder det 18. århundredes krigshandlinger. Stramningen af aviscensuren i 1756 faldt eksempelvis sammen med udbruddet af Syvårskrigen, så kunne det ikke være relevant at se på, hvordan andre staters censurpolitik blev påvirket af krigsudbruddet? Andre staters forhold til religiøse afvigere, opposition og opinionsdannelse hører vi heller ikke meget til, så det står ikke helt klart, hvordan styrets politik på dette punkt tog sig ud sammenlignet med eksempelvis tilbagekaldelsen af Nantes-ediktet i Frankrig i 1685 og den senere forfølgelse af jansenisterne samt ikke mindst den spanske inkvitation og de engelske borgerkrige, der omfattede henrettelsen af en monark og forfølgelse af katolikker. I forhold til bogmarkedet kan man også spørge, i hvilken udstrækning dansk-norske forfatters patron-klient-forhold til magthavere adskilte sig fra de europæiske forhold. Var der mon tale om et mere generelt vilkår for europæiske forfattere på det præ-kapitalistiske bogmarked, der gradvist ændrede sig i forskelligt tempo i de forskellige stater?

Rian lægger vægt på, at der i Danmark-Norge var en generel mangel på internationale litterære og intellektuelle impulser, hvilket delvist skyldtes importrestriktioner på udenlandske bøger (f.eks. s.152), men det fremgår ikke, at ingen hidtil har undersøgt, i hvilket omfang disse faktisk blev håndhævet, og om de havde den tilsigtede effekt. Det er dog påvist, at de københavnske bogtrykkere og boghandlere udgjorde en del af et internationalt netværk, hvor bøger tryktes og cirkulerede på tværs af landegrænser, og hvor bøger, som var forbudt i én stat, ikke sjældent blev trykt i og importeret fra en anden. Boghandleren Claude Philibert stod i forbindelse med det svejtsiske forlagshus Société typographique de Neuchatel, der også leverede forbudt litteratur til det censurregulerede franske bogmarked, og hvor København og Stockholm altså udgjorde netværkets nordlige grænse. Sidstnævnte er udførligt beskrevet og diskuteret i Henrik Horstbølls artikel „En bogtrykker og boghandler i København. Claude Philiberts forbindelse med Société typographique de Neuchatel 1771-1783“ i *Fund og Forskning* 51 (2012), s. 311-335, som Rian ikke har inddraget. Der kendes flere eksempler på, at styret både før og efter 1770 trods tydelige intentioner om det modsatte havde vanskeligt ved at kontrollere denne internationale bogcirkulation og oftest kun forholdt sig til danske oversættelser. Eksempelvis blev en oversættelse af J.W. von Goethes *Die Leiden des jungen Werther* (1774) som anført s. 229 og 416 ganske rigtigt standset af Danske Kancelli i 1776, men Rian oplyser ikke, at såvel den tyske originalversion som engelske og franske oversættelser både før og efter 1776 frit kunne erhverves, hvilket også fremgår af samtidige trykte salgskataloger. At der her er tale om fremmedsproget litteratur, underbygger naturligvis Rians pointe om, at almuen skulle holdes hen

i enfoldighed, men omvendt er der indikationer af, at lærdes og fremmedsprogyndiges adgang til ellers undertrykt litteratur synes at have været bedre, end fremstillingen giver indtryk af.

Kapitlerne 9-11 udfolder statskirkens rolle som disciplinerende institution, der skulle indprente lydighed og underdanighed, blandt andet ved at kontrollere strømmen af religiøse tekster, men i betragtning af at det kirkelige felt har så fremtrædende en placering, er det underligt, at guldgruben af mangefacetterede kirkehistoriske kilde- og artikelmaterialer, som siden 1800-tallet løbende er blevet publiceret i *Kirkehistoriske Samlinger*, ikke er inddraget i fremstillingen. Eksempelvis behandles Kirkekollegiets oprettelse 1737 og virke i flere af de førnævnte afsnit, så det kunne være interessant, om Rian havde inddraget Holger Frederik Rørdams udgivelse af uddrag af kollegiets ældste forhandlingsprotokoller, der findes i *Kirkehistoriske Samlinger*, 4. rk., 3. bd. (1893-95), s. 486-518. Her får man et interessant indblik i såvel kollegiets censurvirksomhed som styrets syn på afvigende religiøs litteratur. Blandt andet finder man en henvendelse til Kirkekollegiet fra biskop Ramus i Odense, der efterspurgte et nøjere opsyn med indførslen af bøger, der kunne stride „imod vor evangeliske Kirke og dens symboliske Bøger [og som, jj] kunde give Anledning til Controversier“, hvortil kollegiet svarede, at „et offentlig nyet Forbud alleene tienlig at opvække større Begierlighed effter de forbudne Bøger.“ Afgørelsen synes at afspejle en stiltiende erkendelse af, at censur og forbud ikke altid havde den ønskede effekt, og at selv forbudte bøger ofte fandt vej til interesserede læsere, hvilket udfordrer Rians fremstilling af nidkær kirkelig kontrol over strømmen af religiøse skrifter.

Kapitlerne 12-13 stiller skarpt på historieskrivningen, hvor forfatteren lægger vægt på, at styret aktivt knægtede norsk historieskrivning og undertrykke norsk nationalfølelse. Her er det dog påfaldende, at Rian ikke forholder sig til Karen Skovgaard-Petersens historiografiske studier, især *Historiography at the court of Christian IV (1588-1648)*. *Studies in the Latin histories of Denmark by Johannes Pontanus and Johannes Meursius* (2002). Tilsvarende er den kortfattede beskrivelse af udfærdigelsen af Paul Henri Mallets *Introduction à l'Histoire de Dannemarc* (1755) i afsnittet „Sveitsiske kongetjenere“ skrevet, uden at forfatteren inddrager Henrik Horstbølls standardartikel „Mellem despoti og demokrati. Den schweiziske forbindelse: Roger, Mallet og Reverdil om den danske enevælde“ i *Fund og Forskning*, 42 (2003), s. 153-176. Heri findes en mere nuanceret og kontekstualiseret version af historien end den, læseren møder i Rians fremstilling.

For danske historikere er det særligt interessant at læse kapitlerne 14 og 15 om den norske supplikinstitution og større norske sager, da Rian dykker ned i en række specifikke norske forhold og begivenhe-

der, som danske historikere sjældent kommer omkring. De udførligt beskrevne norske sager med religiøse afvigere og større protester synes dog at udfoldes på bekostning af en række tilsvarende sager fra den danske del af riget. Som eksempel på forsømte danske paralleller kan nævnes den københavnske tømmerstrejke i 1794 samt forløbene omkring religiøse afvigere som præsten Niels Tøxen i Verst, de religiøst-separatistiske Støttrupbrødre og den katolske konvertit Maren Boye fra Fredericia. Disse sager fremstår ikke mindre omfangs- eller perspektivrige end de norske sager, der præsenteres, og de kunne endda have underbygget Rians tese om, at troskab mod kongemagten vejede tungere end religiøse spørgsmål. Sagen mod Niels Tøxen kunne måske endda have nuanceret billedet af centraladministrationens håndtering af sager om kritik, religiøs afvigelse, religiøse skrifter og offentlige ytringer. På trods af Tøxens klare afvisning af det kongelige påbud om at benytte Erik Pontoppidans katekismusforklaring, *Sandhed til Gudfrygtighed* (1737), til konfirmationsforberedelsen viste Kirkekollegiet sig nemlig et langt stykke hen ad vejen indstillet på at dysse sagen ned og lade ham være i fred. Sagen fik lov at løbe i flere år, og først da Erik Pontoppidan fik nys om sagen og følte sig så krænket, involverede hofpræsten Christian 6., der efterfølgende fik udvirket Tøxens afsked. Hvad enten Tøxen var fortrolig med det „danske system“ eller ej, så afholdt det ham ikke fra at ende som luthersk ortodoks martyr. Holger Frederik Rørdam har udgivet et fyldigt uddrag af sagens akter i „Præsten Niels Tøxen i Verst. Orthodoxiens Ridder i Pietismens Tid“ i *Kirkehistoriske Samlinger* 5. rk. 1. bd. s. 407-480, 581-646. Erik Reitzel-Nielsen har analyseret og diskuteret censuren af *Sandhed til Gudfrygtighed* i en lang og indsigtfuld artikel „Censuren af Pontoppidans katekismusforklaring“ i *Kirkehistoriske Samlinger*, 7. rk., 4. bd., s. 12-48, og endelig har Henrik Horstbøll diskuteret *Sandhed til Gudfrygtigheds* udsendelse og reception i artiklen „Læsning til salighed og opbyggelse. Om Pontoppidan, pietisme og lærebøger i Danmark og Norge i 17- og 1800-tallet“ i *Fortid og Nutid* (juni 2003), s. 83-108.

Overordnet set er der tale om et inspirerende og tiltrængt bidrag til et forskningsfelt, der i de senere år har oplevet en betydelig revitalisering. Rian formår ikke blot at samle trådene og skabe overblik over et vidtforgrenet felt, men argumenterer tillige overbevisende for ordmagtens centrale betydning for det enevældige styres opretholdelse. Bogen vil fremover være svær at komme udenom, og den skal nok give anledning til en del diskussion blandt såvel norske som danske historikere. Ordmagtens intention, årsag og virkning kan eksempelvis problematiseres og diskuteres, men det kan næppe betvivles, at den er en vigtig del af forklaringen på, hvorfor enevælden fremstod så stærk og stabil på trods af fraværet af politi og andre redskaber for aktiv repres-

sion. Det er Rians fortjeneste, at dette aspekt nu fremstår skarpt og velargumenteret, også selvom nuancer og facetter undervejs fortøner sig til fordel for beskrivelsen af en repressiv kongemagt.

Jesper Jakobsen

| LEON JESPERSEN & CHRISTIAN LARSEN (UDG.): *Aktstykker og Oplysninger til Rigsrådets og Stændermødernes Historie i Frederik III's Tid. Tredje bind (1654-60)*, Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, København 2013, 630 s., kr. 295 kr.

Med udgivelsen af tredje og afsluttende bind af *Aktstykker og Oplysninger til Rigsrådets og Stændermødernes Historie i Frederik III's Tid* har Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie omsider afsluttet en af de vigtigste kildeudgivelser til dansk historie overhovedet. Udgaven har været længe undervejs. Første bind udkom i 1959, det næste i to halvbind 1974-75 og det sidste i 2014 (der står 2013 på titelbladet). 55 år tog det, bemærkelsesværdigt i betragtning af, at den travle Kr. Erslev trods mange andre gøremål klarede at udgive akterne fra Christian IV's 60 år lange regeringstid på syv år.¹

I en anmeldelse af de to første bind i dette tidsskrift i 1978 påpegede undertegnede, at de anvendte udgivelsesprincipper i sig selv udgjorde en trussel mod projektets gennemførlighed.² Udgifere af de to bind, den meget kompetente arkivar C. Rise Hansen, havde nemlig en anden forståelse af begrebet *oplysninger* end i sin tid Kr. Erslev. I kortfattede indledninger sammenfattede Erslev oplysninger vedrørende mødeindkaldelser, varighed og forhandlingernes udkomme. Kun de kongelige propositioner og rigsrådets betænkninger samt aktstykker, der på anden måde rummede centrale oplysninger om rådets virksomhed, blev aftrykt i deres helhed. I modsætning hertil gengav Rise Hansen i en del tilfælde aktstykker, hvis indhold snarere var administrativt end politisk. Hvad der for alvor sprængte rammerne, var imidlertid, at Rise Hansen også aftrykte lange indberetninger fra

¹ *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, I-III, udg. af Kr. Erslev, København 1883-1890. Udgaven er for længst udsolgt, men er for nylig gjort gratis tilgængelig digitalt i form af pdf-filer af høj kvalitet med god læselighed på Kildeskriftselskabets hjemmeside: <http://www.kildeskriftselskabet.dk/content/aktstykker-og-oplysninger-til-rigsraadets-og-st%C3%A6nderm%C3%B8dernes-historie-i-kristian-ivs-tid>.

² *Historisk Tidsskrift*, 13. rk., V (1978), s. 294-298.